

PSIXOLINGVISTIKA VA MORFONOLOGIYANING NUTQ O'STIRISHDAGI AHAMIYATI

Avezova Marjona Hasan qizi

Bux DPI I kurs talabasi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada o'quvchilarda nutq o'stirishning turli vositalari haqida ilmiy-nazariy tahlillar berilgan.*

Kalit so'zlar: *Psixolingvistika, logopediya, morfonologiya, fonema, so'z shakl, so'z tartibi, nutq jarayoni va hokazo.*

Psixolingvistika; bunday tadqiqotlar morfonologiyaning o'zi uchun ma'lum ilmiy natijalar berishi mumkin. Hozirgi vaqtda tilshunoslikda morfonologiyaning umumiy qabul qilingan tushunchasi mavjud emas, shuning uchun morfonologik o'rganish uchun tanlash uchun mavjud yondashuvlar, bolalar nutqidagi hodisalar. Morfonologiyaning vazifalari morfemalarning tuzilishini tavsiflash va ulardagi submorflar deb ataladigan narsalarni tahlil qilishning asosiy birliklari sifatida ajratishdir. Fonemalarni o'zlashtirish tartibi bilan solishtirganda, bolalarning morfonologik o'zgarishlarni o'zlashtirish tartibi ularning to'g'riligini anglatadi idrokdan ko'ra ko'payish kamroq talaffuzning murakkabligiga va ko'proq tarqalganligiga bog'liq. Fonologik almashinishlar bilan solishtirganda, morfonologik almashinishlar universal emas, ularning ko'lami quyidagilarga bog'liq. aniq so'zlar va so'z shakllari; va ko'p hollarda lingvistik atamalarda ma'lum ko'proq narsani shakllantirish mumkin bo'lsa-da tilni o'zlashtirishning dastlabki bosqichlarigacha u yoki bu muqobildan foydalanishni tartibga soluvchi kamroq universal qoidalar to'plami bolalar, bu qoidalar juda zaif munosabatlarga ega bo'ladi. Masalan, ravon unli lar doirasini belgilovchi qoidalar bo'lishi mumkin. Ko'rinib turibdiki, ularning universalligi tufayli fonologik o'zgarishlar bolalar tomonidan morfonologikga qaraganda ancha oldin o'zlashtiriladi. Shu bilan birga, shuni ta'kidlash mumkinki, morfonologik almashinishlardagi xatolar ma'lum fonologik almashinishlar harakati bilan u yoki bu tarzda bog'lanishi mumkin. Bir-birining ustiga chiqishturli xil almashinishlar bolaning yanada katta o'zgarishiga olib keladi. Bolalar nutqida morfonologik almashinishni noto'g'ri qo'llash (ravon unlini yo'qotish, -ok qo'shimchasi bilan so'z qolipiga rioya qilish), bu almashinish bolaning haddan tashqari umumlashtirilishi tufaylidir. Morfonologik almashinishlarni o'zlashtirish bosqichi: ular boshlanadi bola tomonidan universal fonologik o'zgarishlar sifatida foydalanish; va faqat ma'lum bir vaqtdan so'ng ularning ko'lamini cheklash mavjud. Bolalar nutqida pichoq, qoshiq, vilka kabi shakllarning paydo bo'lishiga olib keladi. Biroq, bu erda bolaga otlarning tuslanish turlari bo'yicha taqsimlanishi ko'p jihatdan aniqlanishi yordam beradi. Shu bilan birga, bola nutqida supersegmental o'zgarishlar muayyan so'z yasash modellari va flektiv paradigmatlarga nisbatan sezilarli o'zgaruvchanlik bilan tavsiflanadi. Bolalar nutqining o'ziga xos xususiyati – birlashtirish so'z paradigmatlarida urg'u, ya'ni uni ma'lum bir narsaga mahkamlash bola uchun asl nusxada modellashtirilgan so'z shaklida bo'g'in va qoida tariqasida, nutqda ma'lum bir so'zning eng tez-tez uchraydigan shakli (ismlar uchun bu

ko'pincha nominativ holatning shakli juda ko'p).¹ Ushbu turdagi xatolar juda keng tarqalgan, ammo nisbatan kamdan-kam holler kattalar tomonidan tuzatiladi, chunki ular kamroq qabul qilinadi. Bolalar tafakkurida savol va javobning o'zaro ta'sir mexanizmini tushinishda tematik aloqalar haqida emas, balki "diqqat markazida" haqida ko'proq gapirish maqsadga muvofiqdir. Diqqatning asosiy vazifasi - nazarda tutilgan (presuppozitsiyada bo'lish), lekin kommunikativ akt ishtirokchilari uchun juda aniq, kontekstni shakllantirish funksiyasi. "Diqqat" so'zning mavhumroq qat'iy ma'nosini va muqobil munosabatlarni nazarda tutadi. G'arb tilshunosligida nutq birligida ma'lum bir diqqat markazining mavjudligi mavzu kabi atamalar bilan belgilanadi².

Diqqat semantik-tematik (mavzu, semantik) o'z ichiga oladi markaz, bayonot mavzusi), kommunikativ (axborotli markaz, qofiya) va pragmatik (hikoya rejalarining o'zgarishi, nutqiy strategiyalar, so'zlovchining niyatlari) jihatlari. Bu jihatlar hozirgi e'tibor kontseptsiyasiga uning yagona tarkibiy qismlari sifatida kiritilgan matn yuklash. Diqqatning o'zgarishi kommunikativ ravishda yuklanadi:

- uning yordamida axborot harakati amalga oshiriladi;
- diqqatni o'ziga qaratish va ob'ektni yanada o'zgartirish e'tibor ma'ruzachiga tanlangan semantik ob'ektlar haqida ierarxik, qiymatga asoslangan ma'lumotlarni etkazish imkonini beradi.

- Diqqat gapning rem yoki informatsion markazidan farq qiladi.
- Fokus so'zlovchining ma'lum referentlarni tanlashi natijasidir.
- Fokus yaxlit yo'naltirilgan, chunki u biri qadriyatlar (axborot aspektlaridan biri) boshqasi bilan bog'liq.

- Diqqat reyting shkalasi bilan bog'liq (referentlarni tanlash shkalasi va qiymatlar).
- Fokus bayon semantikasining dinamik jihatini xarakterlaydi, u adresat e'tiborini axborot harakatiga qaratadi.

Shunday qilib, diqqat lingvistik qidiruvda ikki yo'nalishda harakat qilish imkonini beradi:

- gapning semantik tarkibidagi so'z semantikasiga;
- matnning semantikasiga va uning semantik artikulyatsiyasiga.

Diqqat va bolalar bayonotlarini loyihalash muammolari bir-biri bilan bog'liq bo'lib chiqadi. Shunday qilib, bolalar quyidagilar bilan tavsiflanadi tashqi nutqning namoyon bo'lishi:

- qo'pol verbalizatsiya;
- yaxlitlik hissiy hodisa sifatida;
- yaxlitlikning tematik tuzilishiga asoslanadi prosodik izolyatsiya qilingan komponentlar (nayranglar);
- qo'pol so'zlarni minimal og'zaki ishlab chiqish

¹ Trubetskoy N.S. Rus tilining morfonologik tizimi // Trubetskoy N.S. Filologiya bo'yicha tanlangan asarlar. - Moskva, 1987 yil. b. 75-83.

² Maqola "Innovatsion Rossiyaning 2009 - 2013 yillardagi ilmiy va ilmiy-pedagogik kadrlari" Federal maqsadli dasturining moliyaviy ko'magida yozilgan (Davlat shartnomasi № 02.740.11.0367).

ulanish elementlarining ko'rsatkichlari;

- tashqi nutqda yadro konstruksiyalarining ellipsi;
- giperonimik nom tanlashga moyillik.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'ng yarim shar uchun intralingvistik munosabatlar emas, balki referent muhim ahamiyatga ega. Aynan mana shu referentni “diqqat”metodi shakllantiradi.³ Turli yoshdagi ko'p tilli bolalar uchun maxsus taklif qilingan savollar fokusli prognozlar mavjud degan xulosaga kelishimizga imkon beradi. Bolalar nutqida (ko'pincha buni qilish qiyin); ikkinchi holat, bu ular turli til muhitlarida turlicha amalga oshiriladi: masalan, rus tilida so'zlashuvchi bolalar so'roq so'zini maksimal qiymatlar bilan ta'kidlamaydilar, nemis tilida so'zlashuvchi maktabgacha yoshdagi bolalar har doim ham emas, balki maksimal chastota qiymatlari bilan so'roq belgisini tashkil qiladi. Umuman, maksimal parametrlarni amalga oshirish tendentsiyasini ko'rsatadi yoki sub'ektiv ravishda bola uchun maksimal axborot mazmuniga ega bo'lgan shunga o'xshash leksik elementlar (alohida bo'g'inlar, butun so'zlar). Umuman olganda, intonatsiyani qo'llash kerak. Shuni ta'kidlash kerakki, erta va o'rta erta, hatto katta ontogenez bosqichida ham turli funktsiyalarni ajratish mantiqiy emas. Kognitiv funktsiya katta ontogenez bosqichidan keyin shakllanadi va ehtimol, uzoq vaqt oralig'ini qamrab oladi, chunki u shaxsda murakkab mavhum fikrlash jarayonlarini o'rnatish bilan bog'liq. Bolaning nutqidagi rasmiy nominativ so'z, ob'ektni yoki nomini ko'rsatuvchi ishora bilan birga ma'nosi nominativ ham, konstativ ham bo'lmagan hodisa, bola sherigiga reaksiya, o'ziga xos talabni keltirib chiqarishni maqsad qiladi, sababi o'z his-tuyg'ularini baham ko'rish va hokazo. Nutqdagi nomuvofiqlik pozitsiyasini qayta-qayta tasdiqlaydi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda intonatsiya kattalar nutqining parchalarini taqlid qilish orqali shakllanganligi sababli, turli hollarda taqlid qilingan naqsh vaziyatga ko'proq yoki kamroq mos kelishi mumkin.⁴ Bundan tashqari, simulyatsiya qilingan namunaga tabiiy intonatsiya qo'yiladi, bolaning his-tuyg'ularini bevosita ifodalash bilan bog'liq rasm va hokazo. Shu sabablarga ko'ra, bolalarda intonatsiyaning ob'ektiv ko'rsatkichlari ko'pincha kattalar bilan muloqot qilish sheriklari bilan mos kelmaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Ahmadovich H. H., Amrulloevna S. D. XX ASR QISSACHILIGI TARAQQIYOTIDA FOLKLORNING LATIFA JANRI TA'SIRI //PEDAGOGS jurnali. – 2022. – T. 1. – №. 1. – C. 302-304.
2. Ahmadovich H. H. Expression of Folklorisms in the Works of Ghafur Ghulam //European Journal of Life Safety and Stability (2660-9630). – 2022. – T. 14. – C. 101-105.
3. Ahmadovich H. H. et al. BOSHLANG 'ICH SINFLARDA O 'ZBEK QISSALARI TAHLILINING INNOVATSION USULLARI //PEDAGOGS jurnali. – 2022. – T. 1. – №. 1. – C. 350-352.

³ Zeitlin S. N. Bolalar nutqida so'z yasalishi va shakl shakllanishiga oid insholar. - Moskva, Nauka. 2009 yil. B-82.

⁴ Piotrovskaya L.A. "Psixolingvistik mexanizmlar ontogenezdagi o'zgarishlar". Sankt- Peterburg. 2012. b-93-97.

4. Ahmadovich H. H. et al. O 'RXUN-YENISEY BITIKLARIDA TALIM-TARBIYA TO 'G 'RISIDAGI FIKRLARNING YORITILISHI VA ULARNING TARBIYAVIY AHAMIYATI //PEDAGOGS jurnali. – 2022. – T. 1. – №. 1. – C. 349-350.
5. Ahmadovich H. H. et al. IJODIY TOPSHIRIQLAR O 'QUV MOTIVLARINI SHAKLLANTIRISHNING SAMARALI VOSITASI SIFATIDA //PEDAGOGS jurnali. – 2022. – T. 1. – №. 1. – C. 293-294.
6. Ahmadovich H. H. et al. BOSHLANG 'ICH TA'LIMDA O 'ZLASHTIRISH JARAYONINING PSIXO-DIDAKTIK ASOSLARI //PEDAGOGS jurnali. – 2022. – T. 1. – №. 1. – C. 332-334.
7. Ahmadovich H. H. et al. O 'QUVCHILARNING BILUV FAOLLIGINI OSHIRISHGA QARATILGAN DARSDAN TASHQARI ISHLAR VA ULARNI TASHKIL ETISH METODIKASI //PEDAGOGS jurnali. – 2022. – T. 1. – №. 1. – C. 343-345.
8. Ahtamovich H. H., Shixnazarovna J. A. O 'QUVCHILAR O 'ZLASHTIRISH DARAJALARINI TASHHISLASH //PEDAGOGS jurnali. – 2022. – T. 1. – №. 1. – C. 306-309.
9. Ahmadovich H. H., Aminovna A. S. BOSHLANG 'ICH SINF O 'QISH DARSLARIDA DIDAKTIK O 'YIN VA INTERFAOL USULLARDAN FOYDALANISH //PEDAGOGS jurnali. – 2022. – T. 1. – №. 1. – C. 100-102.
10. Ahmadovich H. H., Amrulloevna S. D. RUNN BITIKLARI AXLOQ VA VATANPARVARLIKNING YUKSAK NAMUNASI SIFATIDA //PEDAGOGS jurnali. – 2022. – T. 1. – №. 1. – C. 248-250.
11. Ahmadovich K. H., Bahriddinovna S. G. Development and practical application of acmeological technologies of student assessment diagnose //Asian Journal of Multidimensional Research. – 2022. – T. 11. – №. 6. – C. 141-145.
12. Ahmadovich K. H., Zokirovna Z. A. G. THE PROBLEM OF HUMAN EDUCATION AND MORALITY IN FOLKLORE //Gospodarka i Innowacje. – 2022. – T. 25. – C. 133-137.
13. Ahmadovich K. H., Nodirkulovna A. I. Theory of Fairy Tales in Primary Grades, The Nature of the Fairy Tale Genre //American Journal of Social and Humanitarian Research. – 2022. – T. 3. – №. 7. – C. 130-133. Хайтов Х. Адабиётда кулгидан фойдаланиш анъанасининг асослари //Общество и инновации. – 2021. – Т. 2. – №. 3/С. – С. 49-52.
14. Хайитов Х. А. ЛЎЛИ НОМИ БИЛАН БОҒЛИҚ ЛАТИФАЛАРНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ //Интернаука. – 2021. – №. 17-4. – С. 51-52.
15. Hayitov H. A. QUSHLARGA IBRAT-HAZRATI XIZR! //Интернаука. – 2020. – №. 12-3. – С. 72-73.
16. Khoja o'g'li T., Ahmadovich K. H. Advanced Characteristics of the Tradition of Using Uzbek Folk Humor Art in Written Literature //American Journal of Social and Humanitarian Research. – 2022. – T. 3. – №. 9. – C. 1-4.
17. Khaitov H., Amonova S. ЎЗБЕК ҲИКОЯ ВА ҚИССАЛАРИДА КУЛГИ МАДАНИЯТИНИНГ ИЛДИЗЛАРИ //Journal of Integrated Education and Research. – 2022. – T. 1. – №. 2. – C. 140-144.
18. Ahtamovich H. H., Shixnazarovna J. A. O 'QUVCHILAR O 'ZLASHTIRISH DARAJALARINI TASHHISLASH //PEDAGOGS jurnali. – 2022. – T. 1. – №. 1. – C. 306-309.

19.Ахмадович Х. Х. et al. ENG QADIMGI MA'RIFIY YODGORLIKLARNI O'RGANISHNING AHAMIYATI //PEDAGOGS jurnali. – 2022. – Т. 1. – №. 1. – С. 281-285.

20.Хайитов Х. А. ҒАФУР ҒУЛОМНИНГ ХАЛҚ ЛАТИФАЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШ МАҲОРАТИ //Academic research in educational sciences. – 2021. – Т. 2. – №. 3. – С. 679-687.

21.Н Н Akhmadovich Khoja nasriddin afandi as people's hero . AKADEMICIA : AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL 11(2).1562.

22.3.Т. Khoja o'g'li, К Н Ahmadovich Advanced Characteristiks of the Tradition of Using Uzbek Folk Humor Art in Written Literature. Amerikan Journal of Social and Humanitarian Research 3 (9).1-4.

23.4.К К Akhmadovich, NS Ubaydullayevna THE PRACTICAL SIGNIFICANCE OF EDUCATIONAL INTEGRATIONS IN THE FORMATION OF INDEPENDENT WORK IN PRIMARY GRADES.Conferencea, 66-75..

24.5.К К Akhmadovich, О В Togmurodovich NEW STAGES AND PRACTICAL CONDITIONS FOR CREATING NATIONAL TEXTBOOKS AND ALPHABET BOOKS.Conferencea, 54-58.

25.6.К К Akhmadovich, SG Badriddinnovna THE CONCERT OF READING, SPECIAL FEATURES OF CHILDREN'S READING E Conferencea,28-33.

26.7.КК Akhmadovich, N O Alisherovna THE AESTHETIC VALUE OF LINGUISTIC FLORIONYMS IN WORKS OF ART IN AROUSING LAUGHTER 59-63.

27.8.К К Akhmadovich, О В Togmurodovich THE ISSUE OF THE CONTENT OF EDUCATION IN THE HISTORY OF THE PEOPLES OF THE EAST Conferencea, 95-101.